

Norbert Mendecki

Palestyna w IV i V wieku po Chr.

Collectanea Theologica 56/4, 69-74

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ks. NORBERT MENDECKI, WIEN

PALESTYNA W IV i V wieku po Chr.

Od czasów panowania cesarza Konstantyna rozpoczyna się nowa era dla chrześcijan, ze szkodą dla Żydów¹. Początkowo panowała wolność wyznania, tzn. chrześcijaństwo i żydostwo uchodziły na równi za *religio licita*. Później chrześcijaństwo otrzymało przywileje.

Wcześniejsza historia chrześcijaństwa wyglądała następująco: w czasie powstania w r. 70 po Chr. grupa chrześcijan schroniła się w Pella. Nie posiadamy wiadomości o tym, czy część chrześcijan wróciła do Jerozolimy po powstaniu. W czasie kolejnego wielkiego powstania Żydów Palestyny pod wodzą Bar Kochby doszło do prześladowania chrześcijan, którzy nie chcieli przyłączyć się do walczących powstańców². Po założeniu hellenistycznego miasta Aelia Capitolina odmówiono chrześcijanom żydowskiego pochodzenia prawa wstępu do Jerozolimy. Zakaz nie dotyczył chrześcijan nieżydowskich. Dopiero w trzecim wieku liczba chrześcijan wzrosła. W tym czasie Cezarea stała się słynnym chrześcijańskim centrum, dzięki naukowej działalności Orygenesesa. Miasto rozświetlił ponadto biskup Euzebiusz³.

Czasy cesarza Konstantyna przyniosły napływ chrześcijan do Palestyny. Oprócz chrześcijan osiadłych, zwłaszcza na wybrzeżu palestyńskim, zaczęli napływać liczni pielgrzymi do miejsc świętych⁴, na których zaczęto wznosić kościoły. Dla przykładu: kościół Grobu Bożego, kościół Narodzenia Chrystusa i inne. Owe budowle finansował sam cesarz, względnie jego matka Helena. Napływ pielgrzymów przyniósł z jednej strony ożywienie gospodarcze (między innymi Żydzi oprowadzali pielgrzymów po miejscach świętych), z drugiej strony coraz więcej chrześcijan osiedlało się w Ziemi Świętej, spychając Żydów do kategorii podrzędnej.

W tym czasie wiązano nadzieje mesjańskie szczególnie z oczeki-

¹ Por. S. Dubnow, *Die Geschichte des jüdischen Volkes im Orient*, t. 3, Berlin 1926, 207.

² E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, t. 1, Hildesheim 1964, 685.

³ B. Filarska — H. Langkammer, Cezarea Palestyńska, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, 40.

⁴ Najstarsza relacja pielgrzymkowa pochodzi z r. 333 po Chr. z Bordeaux, por. G. Stemberger, *Das klassische Judentum. Kultur und Geschichte der rabbinischen Zeit (70 n. Chr. bis 1040 n. Chr.)*, München 1979, 28; por. też. S. Dubnow, *dz. cyt.*, 216.

waniem upadku Konstantynopola, co zapoczątkowałoby erę mesjan-
ską⁵.

Na uwagę zasługuje historia niejakiego Józefa Comesa⁶. Należał on do rodziny patriarchalnej w Tyberiadzie. Potajemnie przyjął chrześcijaństwo, o czym dowiedziano się w czasie jego podróży do Cylicji. Cesarz zamianował go „comesem” (wysoki tytuł urzędniczy) i polecił mu chrystianizację Galilei, co mu jednak nie udało się.

W latach 352—353 wybuchło powstanie Żydów Palestyny przeciwko Gallusowi. Był on cesarzem Wschodu, zamianowanym przez Konstancjusza II (337—361). Według Sextusa Aureliusza Viktora (*Liber de Caesaribus* XLII, 9—12) na czele żydowskich powstańców stał Patricius⁷. Od Hieronima dowiadujemy się, że powstanie zapoczątkowali Żydzi napadając na rzymskich żołnierzy⁸. Powstanie zostało stłumione po ciężkich walkach. Wiele miejscowości uległo zniszczeniu, między innymi Dioarea (Sepphoris), Tyberiada i Diospolis (Lod). Echo owych walk znajduje się w literaturze rabinistycznej (por. PesR 8, 3 / F. 29b / Sof 1, 12 i inne).⁹ Przypuszcza się, że także Bet Shearim zburzono w tym czasie, co potwierdzają wykopaliska archeologiczne (zburzenie po r. 350)¹⁰. W kairskiej genizie znaleziono tekst lamentacji nad zburzonymi miejscowościami w Palestynie, co może odnosić się do czasów Gallusa albo do czasów upadku panowania bizantyjskiego w 7 w.¹¹

Za panowania patriarchy Hillela II wprowadzono w r. 358/359 stały żydowski kalendarz¹². Dotychczas ustalanie świąt żydowskich należało do kompetencji patriarchy w porozumieniu z Sanhedrynem. Jego rola w tym względzie miała znaczenie w całym świecie żydowskim. W czasie sporu żydujących chrześcijan, domagających się świętowania Wielkanocy na równi z Żydami, to jest 14 nisan, z nieżydującymi chrześcijanami, obstającymi przy terminie niedzieli jako pamiątki zmartwychwstania Chrystusa, cesarz Konstan-

⁵ Por. Tg Ps Jon do Lb 24, 19. 24; MidrPs 9, 8, B. 85 n; G. Stemberger, dz. cyt., 28.

⁶ Według Epifaniusza z Salaminy (*Panarion* XXX, 4 nn, GCS XXV, 338—348); por. też H. Graetz, *Geschichte der Juden vom Untergang des jüdischen Staates bis zum Abschluß des Talmud*, t. 4, Leipzig 1908, 308—310.

⁷ Jest rzeczą wątpliwą, czy Patricius w ogóle był Żydem. Może chodzi tutaj o wojskową rewoltę w Sepphoris, do której dołączyli się Żydzi (G. Stemberger, dz. cyt., 29).

⁸ Por. Hieronim *Chronikon*, 282, Olymp. (GCS XXIV, 238); G. Stemberger, dz. cyt., 29; por. też S. Dubnow, dz. cyt., 219, przypis 1.

⁹ G. Stemberger, dz. cyt., 29.

¹⁰ G. Stemberger, dz. cyt., 29; por. też N. Avigad, *Bet She'arim*, w: *Encyclopaedia Judaica*, t. 4, Jerusalem 1971, 765—772, szceg. 766.

¹¹ G. Stemberger, dz. cyt., 29.

¹² Por. S. Dubnow, dz. cyt., 220—222.

tyń rozstrzygnął spór na korzyść niedzieli w liście do ojców Soboru Nicejskiego w r. 325. Tym samym judeochrześcijanie uniezależnili się od patriarchy żydowskiego, a rząd rzymski nie zezwolił teraz patriarche na wysyłanie gońców obwieszających termin Wielkanocy.

Cesarz Julian — próby wybudowania nowej świątyni

Znaczenie chrześcijaństwa począwszy od r. 313 stale wzrastało. Wyjątek w tym triumfalnym pochodzie stanowiły lata 361—363. W tym czasie panował w Rzymie cesarz Julian, nazwany przez chrześcijan Apostatą. Był on zagorzałym fanatykiem pogańskich religii i wkrótce po objęciu władzy wydał edykt tolerancyjny, gwarantujący wolność religijną wszystkim wyznaniom w obrębie państwa rzymskiego.¹³ Uprzywilejowane zostały kultury greckie, a poprzez szerzenie sporów pomiędzy różnymi ugrupowaniami chrześcijańskimi zamierzano osłabić chrześcijaństwo. Z jego dzieła *Przeciw Galilejczykom* wynika, że był on zagorzałym wielbicielem Boga Starego Testamentu, którego uważał za najwyższego Boga całego kosmosu.¹⁴ Sprzeciwiał się jednak temu, by Żydzi uważali siebie za naród wybrany przez Boga, gdyż naród ten nic wielkiego nie dokonał w dotychczasowej historii narodów, przeciwnie historia narodu wybranego, poza nielicznymi wyjątkami (np. czasy panowania Dawida i Salomona), to jedno wielkie pasmo klęsk i rozczarowań. Julian podziwiał wierność Żydów wobec własnego Boga oraz zakochany był w kulcie świątynnym. Z tego powodu niechętnie spoglądał na chrześcijan, z którymi nie chciał mieć nic do czynienia. Z wielkiego umiłowania kultu świątynnego wypłynęła idea budowy świątyni jerozolimskiej.¹⁵ Cesarz Julian przebywając w Antiochii w r. 362 przyjął żydowską delegację. W czasie rozmowy pytał się cesarz, dlaczego Żydzi nie składają ofiar. W odpowiedzi Żydzi stwierdzili, że składanie ofiar możliwe jest tylko w świątyni jerozolimskiej. Dlatego też cesarz zezwolił Żydom na budowę w Jerozolimie nowej świątyni. Alypius, wysoki urzędnik cesarza, został mianowany budowniczym świątyni. Prace rozpoczęto w maju r. 363. W czasie uporządkowywania miejsca pod budowę doszło do katastrofy. Na skutek trzęsienia ziemi wybuchł pożar na placu świątynnym i zginęło wtedy wielu robotników. Dlatego też chwilowo przerwano prace budowlane. W międzyczasie wysłano gońca z listem

¹³ Por. J. Vogt, *Kaiser Julian und das Judentum. Studien zum Weltanschauungskampf der Spätantike*, Leipzig 1939, 26 nn.

¹⁴ J. Vogt, dz. cyt., 34 nn.

¹⁵ J. Vogt, dz. cyt., 46 nn.

¹⁶ Dodatkowe źródło dla badaczy tego okresu stanowią *Constitutiones Sirmundianae*, powstałe w latach 425—438 w Galii albo w Afryce Północnej (G. Stemberger, dz. cyt., 32).

do Persji, w celu powiadomienia cesarza o zaistniałym stanie rzeczy. Najprawdopodobniej list ten nie dotarł do cesarza, gdyż ten przedwcześnie zmarł. Tak więc marzenia o budowie nowej świątyni jerozolimskiej spełżyły na niczym, gdyż po śmierci cesarza zwyciężyła znowu prochrześcijańska tendencja w rządzie rzymskim.

Rzymskie prawodawstwo wobec Żydów

Wspomniana wyżej dominująca rola chrześcijaństwa w Imperium Rzymskim od czasów Konstancyjna przejawiała się w różnych dekretach rzymskich, których podsumowaniem był *Codex Theodosianus* z r. 438 i *Codex Justinianus* z r. 529.¹⁶

W r. 404 usunięto Żydów i Samarytan ze służby dworskiej, a w r. 418 z państwowych urzędów. Cesarz Justynian rozciągnął ów zakaz w r. 527 także na heretyków chrześcijańskich. Do tego doszedł zakaz służby państwowej i wojskowej, jak i nauczania w wyższych szkołach. Żydom pozostawiono jedynie małe funkcje w życiu publicznym. Za tymi dekretami kryło się założenie, że innowierca nie może panować nad chrześcijanami.

Ograniczano także działalność misyjną Żydów, chociaż prawo gwarantowało im wolność religijną i przeprowadzenie misji. Wypędzenie Żydów z Rzymu za cesarza Klaudiusza i ich prześladowanie w czasach Domicjana zrozumieć należy w kontekście zbyt ekspansywnej działalności misyjnej Żydów. Nadal obowiązywał zakaz obrzezania, które przyrównywano do kastracji. W r. 329 cesarz Konstantyn wydał zakaz przechodzenia na judaizm, a Żydów przyjmujących chrzest brał pod szczególną opiekę, z czego wielu skorzystało ze względów materialnych. Liczba owych chętnych ciągle wzrastała, zezwolono nawet w r. 416 konwertytom żydowskim przejście na powrót do judaizmu.

Osobny problem stanowiły małżeństwa mieszane. W r. 339 zabroniono nie tylko chrześcijańskim kobietom przechodzenia na judaizm, ale także zawierania małżeństw z Żydami.¹⁷

W r. 335 (albo w r. 336) cesarz Konstantyn zakazał Żydom obrzezania chrześcijańskich niewolników, a w r. 337 nawet zakazał posiadania owych niewolników. Jeśli pomimo tego zakazu jakiś niewolnik poddany został obrzezaniu, otrzymywał *ipso facto* wolność. Podobną wolnością mógł się cieszyć niewolnik przyjmujący chrześcijaństwo.

W r. 380 za panowania cesarza Teodozjusza chrześcijaństwo stało się religią państwową. Od tego momentu kampania przeciwko Żydom przybrała na sile. Burzono synagogi albo zamieniano je

¹⁷ Jednym z powodów wydania tego zakazu była walka konkurencyjna pomiędzy cesarskimi „domami kobiet” (państwowe manufaktury tekstylne) a żydowskimi fabrykami tekstylnymi (G. Stemberger, *dz. cyt.*, 33).

w kościoły. Pierwszy znany wypadek zburzenia synagogi wydarzył się w Kallinikonie nad Eufratem w r. 388. W r. 393 cesarz Teodozjusz wydał nawet prawo ochraniające istniejące synagogi. W r. 415 zakazano jednak budowy nowych synagog, a inne, znajdujące się w odległych miejscowościach, z dala od osiedli ludzkich, zalecano zburzyć. Po fali pogromów synagogalnych ukazało się znowu nowe prawo w r. 423 chroniące istniejące synagogi.¹⁸

Reakcja Żydów na powyższe fakty była raczej pasywna, wyjąwszy wydarzenia z lat 352/353. Jedni przechodzili na chrześcijaństwo, inni przesiedlali się z Palestyny do Persji. Ci, co pozostali, starali się hermetycznie odciąć od środowiska. Wszystkie siły skoncentrowane były na zebraniu i przechowaniu starych tradycji. Proces ten przyspieszył schyłek patriarchatu ok. r. 425. Nic więc dziwnego, że w V w. doszło do redakcji Talmudu Palestyńskiego.

Tyberiąda pozostała nadal centrum żydowskim, pomimo upadku patriarchatu. Tutaj rozwinęła się poezja synagogalna (tzw. *pijjut*), tutaj wytrwale pracowali masoreci nad przekazem tekstu biblijnego. Ale okres rozkwitu działalności rabinackiej należy do przeszłości.

PALÄSTINA IM 4. UND 5. JAHRHUNDERT N. CHR.

Seit der Hinwendung Kaiser Konstantins zum Christentum begann eine für die Christen vorteilhafte, für die Juden aber nachteilige Epoche. In Palästina wurden große Kirchen errichtet, wie z. B. die Grabeskirche in Jerusalem und die Geburtskirche in Betlehem. Die Pilgerfahrten und die christliche Zuwanderung verursachten, daß die Juden immer mehr in den Hintergrund gedrängt wurden. Die messianische Erwartung lebte wieder auf. In den Jahren 352/353 kam es zu einem Aufstand der Juden Palästinas gegen Gallus. Durch die Wirren des Kampfes wurden zahlreiche Ortschaften zerstört. Das Jahr 358/359 brachte unter dem Patriarchen Hillel II. die Einführung eines festen jüdischen Kalenders.

Die ständige Machtzunahme des Christentums wurde nur in den Jahren 361—363 unterbrochen: Kaiser Julian, der „Abtrünnige“, bevorzugte die antiken heidnischen Religionen und auch den jüdischen Glauben an den Gott des Alten Testaments mit seinem Tempelkult. Deswegen beschloß er, den Juden den Wiederaufbau des Tempels in Jerusalem zu gestatten. Bei den Bauarbeiten auf dem Tempelgelände kam es aber zu einem durch ein Erdbeben verursachten Brand. Um die gleiche Zeit starb außerdem Kaiser Julian. Diese beiden Ereignisse bewirkten bei den Juden den Verlust ihrer Hoffnung auf die Wiederbelebung des Tempelkultes in Jerusalem, weil nach dem Tod von Kaiser Julian die prochristliche Tendenz in der römischen Regierung wieder überhand nahm.

Im Laufe der Zeit erließen die christlichen Kaiser zahlreiche antijüdische Gesetze, die später im *Codex Theodosianus* aus dem Jahre 439 und im *Codex Justinianus* aus dem Jahre 529 ihren Platz fanden. Im Jahre 404 wur-

¹⁸ Państwo rzymskie interweniowało również w sprawach religii żydowskiej, ustalając dla przykładu język liturgiczny, ale to na prośbę jednej z grup żydowskich, por. ustawę uzupełniającą 146 Justyniana z r. 533 (G. Stemberger, *dz. cyt.*, 34).

den Juden und Samaritaner aus dem kaiserlichen Dienst, 418 aus den staatlichen Ämtern ausgeschlossen. Hinter den zahlreichen Gesetzen, die die Freiheit der Juden einschränkten, stand die Auffassung, daß ein Ungläubiger nicht über Christen herrschen dürfe. Häufig kam es zur Zerstörung von Synagogen (der erste derartige Fall wird 388 aus Kallinikon am Euftrat berichtet). Die palästinischen Juden reagierten darauf — ausgenommen sind lediglich die Ereignisse von 352/353 — mit Passivität. Im 5. Jahrhundert kam es zur Redaktion des palästinischen Talmud.